

A feltételes mód és a felszólító mód használata a kései ómagyarban

Kántor Gergely

1. A kutatás célja

Dolgozatom célja megvizsgálni és bemutatni, hogy a Jókai-kódex nyelvében az igei állítmányok esetében milyen módválasztási tendenciák figyelhetők meg, és ezek mennyiben térnek el a mai magyar nyelvtől. Ehhez azokat a mellékmondatokat vizsgálom meg, amelyek feltételes vagy felszólító módjellel ellátott igét tartalmaznak. Áttekintem a leggyakoribb mellékmondat-típusokat, és beszámolok arról, hogy milyen megoszlásban jelenik meg a feltételes és a felszólító mód az egyes osztályokon belül.

A mai magyar módválasztást bővítményi mellékmondatok esetében a főmondati predikátum veridikalitása határozza meg, vagyis az a tulajdonsága, hogy implikálja-e a mellékmondat igazságát a főmondat igazsága:

- (1) a. Örülök, hogy megjöttél.
ha igaz, hogy örülök, igaz, hogy megjöttél (*örül* – veridikális)
- b. Akarom, hogy nyerj.
ha igaz, hogy akarom, nem biztos, hogy nyersz (*akar* – nemveridikális)

A szabad határozói mellékmondatok esetében kimutatható, hogy a kontextus számára aktuális világ szempontjából történő reális/irreális megkülönböztetésnek szintén fontos szerepe van:

- (2) a. Miután megláttam, örültem.
- b. Azért szóltam, hogy iparkodj.

Látható, hogy míg a (2a)-beli mellékmondat a kontextus aktuális világa szempontjából igaz (reális), addig a (2b)-ben a kontextus aktuális világa szempontjából nem igaz (irreális).

Ezeket a sajátosságokat fogom megvizsgálni a Jókai-kódex mellékmondataiban. Amellett fogok érvelni, hogy (a) a felszólító mód alkalmazhatósága a veridikalitás és a reális/irreális megkülönböztetés szempontjából a Jókai-kódex óta nem változott, viszont (b) az ómagyarban a feltételes mód alkalmazhatóságának nem voltak korlátai a veridikalitás vagy a reális/irreális megkülönböztetés szempontjából, míg a mai magyarban

nemveridikális főmondati predikátumok által szelektált, illetve morfoszintaktikailag ezekkel párhuzamos mellékmondatokban, továbbá reális mellékmondatokban a feltételes mód már nem alkalmazható.

A vizsgálódás módszertanát tekintve szinkrón összehasonlításról van szó, és e tekintetben Salvi és Renzi szerk. (2010) eljárását alkalmazza, ahol a *duecento* és *trecento* firenzei olasz nyelve és a mai olasz kerülnek összehasonlításra (vö. Renzi 2007). Mivel a magyar nyelv két különböző időpontban kimerevített képét hasonlítom össze, nem longitudinális vizsgálatról van szó. A módszertan legkritikusabb eleme annak eldöntése, hogy bizonyos adatok hogyan festenek képet a kései ómagyar beszélők, így például a Jókai-kódex szkriptora nyelvi kompetenciájáról. Elképzelhető, hogy bizonyos adatok elérhetőek a kódexben, és helyesek is voltak; természetesen vannak olyan nyelvi jelenségek, melyek nincsenek benne a kódexben, mégis a nyelvtan részét képezték. Azonban az is elképzelhető, hogy bizonyos adatok nyelvtanilag nem helyesek, mégis fel-felbukkannak a forrásszövegben: itt az előfordulás nagyobb számaránya nyújthat támpontot, hogy az adott jelenség nyelvtanilag helyesként értelmezhető-e, vagy csak véletlen elírás volt.

Ide tartozik, hogy a mai nyelvi kompetenciánkat nem szabad kiterjeszteni a kései ómagyarrá annak vizsgálata során, azaz el kell kerülni az adatok pótkompetenciás elemzését. Vannak olyan vélemények, melyek szerint a Jókai-kódex szövege egy igen szerény képességű, ügyetlen szkriptor műve, és gyenge fordításnak minősül (ld. Dömötör 2006, Haader 2010). Ha a Jókai-kódex szövegével párhuzamos fordításokat megvizsgáljuk például a Virginia-kódexben vagy a Simor-kódexben, valóban létezik talán jobb fordítás:

- (3) a. Mert zolnialo malastya es batorsaga es zeppezedede nem vala (JókK. 56)
b. Es predikallasra. es zolasra. malaztya es batorsaga nem vala Miert immar az zolasnac tehetsget el veztotte vala (SimK. 8-9, VirgK. 69)

A (3b) talán valóban kellemesebb hangzású, jobb stílusú fordításnak tűnhet. A jelen vizsgálat szempontjából azonban ez teljesen irreleváns, hiszen mindegy, hogy egy adott mondat milyen szórenddel rendelkezik, mi a belső szerkezete, milyen stílusban íródott, mivel a vizsgálathoz arra van szükség, hogy a feltételes és felszólító módjeleket észrevegyük a szövegben, és meghatározzuk, milyen típusú mellékmondatban található. Másrészt pedig pontosan az minősülne pótkompetenciának, ha a mai nyelvi kompetenciánk segítségével ítélnénk meg, mennyire jó stílusban írt a szkriptor, vagy mennyire volt ügyes fordító. Ráadásul a párhuzamos szövegekben ugyanúgy előfordulnak hasonló szerkezetek, ahol a mai magyarhoz képest indokolatlan volna a feltételes vagy felszólító mód használata:

- (4) a. Ime lash alazatos engedelmesseget, legottan le vetkozeek, es el mene mynt bizon engedelmes, es hog be ment volna a varosba, latuan otet a nepec, es a gemokoc es az yfiac, kezdek vtet mouetnie, es rayta csodalcodnac vala,... (SimK. 10)
- b. Meeg az idwbees azt hagyta hogy semyt neki nezolna egyebet hanem chak az veternye nek kezdetit. (VirgK. 40)

A dolgozat első részében rövid áttekintést nyújtok a mellékmondatok típusairól, majd a leggyakoribb osztályokat vizsgálom meg közelebbről. Ezt követően rátérek a veridikalitás és a reális/irreális megkülönböztetés magyarázatára, végül pedig a korábbiakra hivatkozva bemutatom a nyelvi változásra vonatkozó feltevésemet.

2. Az adatok kezelése, mellékmondat-típusok

A teljes és pontos adatfeldolgozás érdekében a Jókai-kódexből kigyűjtöttem az összes olyan fő- és mellékmondatot, melynek állítmánya feltételes vagy felszólító módjellel ellátott ige volt, és ha mellékmondatról volt szó, rögzítettem, hogy (i) az ige milyen típusú mellékmondat állítmánya, (ii) a latin forrásszövegben milyen igeidőben áll a latin megfelelő, (iii) milyen kötőszó vezeti be a mellékmondatot, (iv) van-e igekötője az igeinek, és ha igen, az igehez képest hol helyezkedik el, (v) mi a mellékmondathoz viszonyítva a relatív főmondat állítmánya, és ha az ige, milyen igeidőben áll, továbbá (vi) a főmondat és a mellékmondat eseményideje hogyan viszonyul egymáshoz. Ezeket az adatokat .xls-adatbázisban rögzítettem, és automatikus adatszűrőt alkalmaztam a lehetséges tendenciák és korrelációk feltérképezésére.

A vizsgált adatállományt tekintve a következő két táblázat nyújt tájékoztató eredményeket; a bal oldali táblázatok a bővítményi, míg a jobb oldali táblázatok az adverbialis mellékmondatokra vonatkoznak:

1. táblázat. A feltételes módjelű igés mellékmondatok típusa

	száma összesen		száma összesen
alanyi	9	célhatározói	55
felszólító tárgyi	43	feltételes	23
kérdő eld. tárgyi	2	fokhatározói	2
kérdő kieg. tárgyi	10	hasonlító	2
kijelentő tárgyi	28	hasonlító-feltételes	7
		helyhatározói	7
		időhatározói	100
		kötött határozói	11
		megengedő	8
		módhatározói	6
		okhatározói	4
		jelzői	12

2. táblázat. A felszólító módjelű igés mellékmondatok típusai

	száma összesen		száma összesen
alanyi	6	célhatározói	30
felszólító tárgyi	61	feltételes	1
kérdő eld. tárgyi	1	megengedő	8
kérdő kieg. tárgyi	3	jelzői	4
kijelentő tárgyi	7		

A vizsgált adatok elemzését két különböző módszerrel fogom elemezni: először a mellékmondat-típusokra összpontosítok, és főleg a nagyobb gyakoriságú mellékmondat-típusokat (időhatározói mellékmondat, célhatározói mellékmondat, felszólító tárgyi mellékmondat, kijelentő tárgyi mellékmondat, kérdő mellékmondat, megengedő mellékmondat) fogom sorra venni, ezt követően pedig a főmondati állítmány, illetőleg a mellékmondat típusa eredményeképpen jelentkező veridikalitási tulajdonságok és a mellékmondati módválasztás összefüggéseit vizsgálom meg.

3. Az egyes mellékmondat-típusok bemutatása

Ebben a részben a leggyakrabban előforduló mellékmondat-típusokra összpontosítok. Ez a hat típus lefedi az összes feltételes és felszólító módú mellékmondat 80%-át.

3.1 Az időhatározói mellékmondat

Az egyik leggyakoribb, nem kijelentő módjellel ellátott igével rendelkező csoportot az időhatározói mellékmondatok alkotják: összesen 100 mondat tartozik ide. Egyik mondatban sincsen felszólító módjellel ellátott ige. A leggyakoribb kötőszó a *mikoron*, amely a 100-ból 79 mondatban fordul elő. Alapvetően az időhatározói mellékmondat igéje állhat kijelentő módban is; így például a kódexben 73 olyan, *mikoron*nal bevezetett mellékmondat található, amelyben az ige nem kap feltételes módjelet.

Mivel szabad bővítményről van szó, nem meglepő, hogy az időhatározói mellékmondatokhoz képest a főmondati állítmány szinte bármi lehet, és a főigék nem igazán mutatnak különleges mintát, hiszen az időhatározói funkció alapvetően megszorítás nélkül megjelenhet bármilyen predikátum mellett.

A nem kijelentő módú időhatározói mellékmondatokban az igék állhatnak feltételes múltban (52 db; rendszerint előidejű a főmondat eseményidejéhez képest), feltételes jelenben (46 db) vagy feltételes jövőben (2 db; *-nd+nA*).

A mai magyartól való eltérés abban áll, hogy ma önmagában nem indokolt a feltételes mód használata időhatározói mellékmondatokban:

- (5) Mert mykoron Parusia feldeben voltuolna egy to mellet,
volt ottogyal nemy ayoytatos embernel husshagyo nappba vendege hyuatott.
26/13
- (6) De mykoron ez enne fel emeltettest nezne es ewtet nem ylletthetne,
Magat zent ferencznek alata leteryetztuen ayoytatost ymadsagot elsewhewz
hasonlatost tezenuala. 64/24

E. Abaffy Erzsébet a feltételes mód – mai szemmel – indokolatlan használatát azzal magyarázza, hogy a latin eredeti forrásszövegben található coniunctivus igealakokat a fordító szó szerint fordította le, ami mindig latinizmust eredményez (1992: 172); szerinte létrejött egy olyan konvenció, „mely bizonyos típusú mellékmondatokban a latinnak megfelelő feltételes mód jelen időt ír elő” (1992: 173). Az időhatározói mellékmondatokkal

kapcsolatban elmondható, hogy az előbbi feltételezés nem feltétlenül igaz minden esetben: a latin coniunctivus praeteritum imperfectum csak a feltételes fő- és mellékmondatokban, casus irrealis esetén vonatkozhat jelen időre (pl. *Mors quid sit, rogitas. Si scirem, mortuus essem: ha tudnám, halott lennék*). A latin időhatározói mellékmondatban az igei állítmány ugyanis csak akkor került coniunctivusba, ha a kötőszó (pl. *cum historicum*) miatt szükséges, és ekkor a consecutio temporum szabályai érvényesek. Mivel azonban az időhatározói mellékmondatok többségében feltételes módjellel ellátott ige található, egyértelmű, hogy a feltételes mód mellékmondatbeli használata a Jókai-kódex nyelvezetében nyelvtanilag helyesnek tekintendő, hiszen elképzelhetetlen, hogy a fordító tudatosan és szándékosan agrammatikusra fordítson. Ha ezt feltételeznénk, ez azt is implicálná, hogy a szkriptor nyelvi kompetenciája hiányos volt, vagy nem tudott magyarul. Ha feltesszük, hogy csak primitív fordítási konvenciók határozták meg, mi kerüljön papírra, ennek ellentmond az is, hogy a latinban nincsen feltételes mód, és a coniunctivus nem csak – és a gyakoriság szempontjából jellemzően nem – a feltételes mellékmondatokban használható, továbbá a coniunctivus praeteritumokat a fordító nem is feltételes móddal fordította le. Így nyilvánvaló, hogy nincs egyértelmű megfeleltethetőség a coniunctivus praeteritum és a magyar feltételes mód között.

A latin igeidők és a magyar megfelelőik összefüggését a következő táblázat mutatja be, amely a *mikoron*nal kezdődő időhatározói mellékmondatokra vonatkozik:

3. táblázat. A mikoronnal kezdődő időhatározói mellékmondatok mód szerinti megoszlása

	magyar feltételes mód	magyar kijelentő mód
ind. praes. impf.		5
ind. praes. perf.	1	7
ind. praet. impf.		22
ind. praet. perf.		1
ind. fut. impf.		4
ind. fut. perf.		3
coni. praes. impf.		1
coni. praes. perf.	1	
coni. praet. impf.	45	21
coni. praet. perf.	28	8
infinitivus	1	
gerundium	1	
ÖSSZESEN	77	72

A fenti adatokból a következő tendenciák állíthatók fel: ha a forrásszövegben a mellékmondat állítmánya indicativusban áll, 98% a magyar kijelentő mód részaránya, míg ha a latin ige nem indicativusban áll, azaz coniunctivusban van vagy más tömörítő szerkezetben (infinitivus, gerundium) jelenik meg, 72% a magyar feltételes mód részaránya. Ha elfogadjuk, hogy a magyarban nincs és nem is volt a consecutio temporumhoz hasonló, mellékmondati igemód- és igeidő-alkalmazásra vonatkozó szabályrendszer, a forrásszövegben lévő latin igeidők feltehetőleg mindig az egyes igeik lefordítása során, külön-külön befolyásolhatták a fordítót. Azt is érdemes azonban megjegyezni, hogy az előbbi táblázatban bemutatott korrelációk nem bizonyítanak ok-okozati viszonyt. A feltételes módú igealakok ilyen magas száma elsősorban azt jelenti, hogy ez a megoldás – a ma is használatos kijelentő mód mellett – a Jókai-kódex fordítója számára nyelvtanilag helyes volt. Az infinitivus és gerundium szerkezetek feltételes móddal történő fordítása pedig bizonyíték arra, hogy a feltételes mód használata időhatározói mellékmondatokban akkor is előfordult, ha nem volt latin coniunctivus igealak, ami befolyásolhatta volna a fordítót. A fenti táblázatban az is látható, hogy a coniunctivus praeteritum imperfectum és perfectum igealakok fordítása során nem elhanyagolható kivételt képeznek a kijelentő móddal fordított igeik.

Az időhatározói mellékmondatokkal kapcsolatban egy további érdekesség, hogy annak ellenére, hogy a kései ómagyarban az igekötő a semleges mondatokban nemcsak megelőzheti, hanem követheti is az igét (Wacha 1995: 186), itt az igekötők mind a tizenhat esetben megelőzik az igét, és ebben a tekintetben hasonlítanak a mai magyar semleges mondatokhoz.

3.2 A célhatározói mellékmondat

A célhatározói mellékmondatokon belül az igemódok a következőképpen oszlanak meg: a 85 mondatból 55 (65%) feltételes módjellel ellátott, míg 30 (35%) felszólító módjellel ellátott igei predikátummal rendelkezik. A főmondati predikátumok megvizsgálása során – a várakozásoknak megfelelően – nem rajzolódik ki különösebb minta. Az igemód- és igeidő-megoszlásokat a következő táblázat szemlélteti:

4. táblázat. A célhatározói mellékmondatok mód szerinti megoszlása

	magyar feltételes mód	magyar felszólító mód
ind. praes. impf.		
ind. praes. perf.		
ind. praet. impf.		
ind. praet. perf.		
ind. fut. impf.		
ind. fut. perf.		
coni. praes. impf.	2	28
coni. praes. perf.	1	
coni. praet. impf.	50	1
coni. praet. perf.		
nincs latin megfelelő	2	1

A latinban a célhatározói mellékmondatok állítmánya mindig coniunctivusban áll; amely magyar szövegben fordítható feltételes és felszólító móddal is. Egyértelmű tendencia mutatható ki, hogy a coniunctivus praeteritum igealakokat inkább feltételes móddal, míg a coniunctivus praesens igealakokat inkább felszólító móddal fordították. Ezt szemlélteti a két alábbi példa is:

- (7) ... kayaltonk es siralmual allonk hogy megy nyttassek nekewnk 31/5
 (8) ... vendege hyua zent ferencet hogy estue uele ennek 3/18

A mai magyartól való eltérés is ebben áll, hiszen most a célhatározói mellékmondatok predikátuma felszólító módjellel ellátott ige.

3.3 A felszólító tárgyi mellékmondat

A felszólító tárgyi – vagy függő felszólító – mellékmondatok tágabb értelemben vett felszólítást tartalmaznak; rendszerint kérést, akarást, parancsolást jelentő főmondati állítmányok szelektálják.

A Jókai-kódex felszólító tárgyi mellékmondatai állhatnak felszólító módban és feltételes módban is:

- (9) Azert aldomas meg vegezuen zent Clara terde lehayoluan papanak elewte,
nagy tyztesseguel **kere** ewtett **hogy meltoltattnak** az aztalra tewt kenereket meg
aldanya. 75/14
- (10) Demy vymadsagonbam **keryenk** my vronktol iesus cristustol **hogy meltolyon**
nekenk mutattnya mysalnak charmad nytassan neky kelewutat melyet kellyent
valaztanonk. 6/5

Összesen 61 felszólító, és 43 feltételes módú felszólító tárgyi mellékmondat található a szövegben. A leggyakoribb főmondati predikátumokat az alábbi táblázat mutatja be:

5. táblázat. A felszólító tárgyi mellékmondat leggyakoribb főmondati predikátumai

	magyar feltételes mód	magyar felszólító mód
akar	7	20
kér	10	13
mond	8	4
parancsol	15	14

A feltételes módjellel ellátott igealakok jelen idejűek. Ennek nyilvánvaló magyarázata lehet, hogy amíg például az időhatározói mellékmondatokban a *-tt + volna* igealakok rendszerint előidejűséget fejeztek ki, addig a főmondati predikátum eseményidejéhez képest a felszólító tárgyi mellékmondat előidejűsége fogalmilag kizárt.

A latin igeidőknek és a magyar megfelelőknek az összefüggését a következő táblázat mutatja be, amely az összes felszólító tárgyi mellékmondatra vonatkozik:

6. táblázat. A felszólító tárgyi mellékmondatok mód szerinti megoszlása

	magyar feltételes mód	magyar felszólító mód
ind. praes. impf.		
ind. praes. perf.		
ind. praet. impf.		
ind. praet. perf.		
ind. fut. impf.		
ind. fut. perf.		

coni. praes. impf.	3	47
coni. praes. perf.		
coni. praet. impf.	37	3
coni. praet. perf.		
más alak/szerkezet	2	10

A felszólító tárgyi mellékmondatok esetében is látszik, hogy amennyiben a forrásszövegben coniunctivus praesens imperfectum áll, akkor 94%-os a felszólító mód részaránya, míg a coniunctivus praeteritumot 93%-os gyakorisággal fordították feltételes móddal. A kései ómagyarban a felszólító tárgyi mellékmondat állítmánya azonban állhatott bármelyik módban akkor is, ha nem fordításról volt szó; a következő két idézet ugyanabból a szövegből származik:

- (11) a. felsegednek kenyergewnk hogy felseged paranczolyon bochassa el az my atyank
fyath. ees marhayath adyak megh
b. Felsegedeth kerem hogh parancholna neky hogh menne bee adna zamoth
(1524; MNy. 25: 68)

Egy további érdekesség a felszólító tárgyi mellékmondatokkal kapcsolatban, hogy a feltételes módú igekötős igék 75%-ánál, míg a felszólító módú igekötős igék 59%-ánál az igekötő megelőzi az igét. Ez azért lehet meglepő, mert a tendencia a felszólító főmondatok esetében pont ellenkezőleg alakul: a Jókai-kódexben összesen 201 felszólító főmondat van, és ebből 45-ben igekötős ige található; a 45-ből 37-ben (az esetek 82%-ában) követi, és csak 8-ban (az esetek 18%-ában) előzi meg az igekötő az igét. Itt azonban észben kell tartani, hogy a felszólító tárgyi mellékmondat önmagában művi kategória: egyrészt nem adverbialisként módosítja a főmondati állítmányt, mint az időhatározói mellékmondat, hanem a főmondat tárgyi összetevőjét fejt ki mellékmondati formában, másrészt pedig – az előbbi megállapítással összhangban – a mellékmondat módját és illokúcióját a főmondati predikátum szelektálja és határozza meg. Ilyen szempontból vizsgálva az igekötők megoszlása nem tűnik annyira bizarrnak, hiszen a mai magyarban léteznek olyan mellékmondatok, melyek igei állítmányán megtalálható a felszólító módjel, azonban szűk értelemben véve a mondat mégsem felszólító illokúcióval bír:

- (12) Nekiálltam, hogy végre **megírjam** ezt a dolgozatot. *kötőmód*
(13) Rászóltam, hogy **hallgasson el** végre. *felszólító mód*

Pataki (1984), Tóth (2005) és Turi (2009) alapján elmondható, hogy a semleges igekötő-ige sorrendet alkalmazó, mégis felszólító módjellel ellátott (12)-es példában a mellékmondat kötőmódú, míg a nem semleges ige-igekötő sorrendet mutató (13)-as példa mellékmondata felszólító módú. Az említett szerzők csoportosították azokat a predikátumokat, amelyek a mai magyarban a felszólító és kötőmód közül csak felszólító módot (pl. *parancsol, kér, (meg)mond*), csak kötőmódot (pl. *fontos, támogat*), vagy esetleg mindkettőt (pl. *akar, kíván*) szelektálhatják.

3.4 A kijelentő tárgyi mellékmondat

A kijelentő tárgyi mellékmondat szintén a főmondat tárgyi összetevőjét fejt ki, azonban illokúciója alapvetően nem felszólító, hanem kijelentő. A mellékmondatok osztályozásánál figyelemmel voltam a főmondati predikátumok által szelektált összetevők jellegzetességeire, ettől függetlenül azonban kissé meglepő, hogy felszólító módjellel ellátott igét tartalmazó mellékmondatok is tartozhatnak ide. Szeretném megemlíteni, hogy ez a típus képlékeny kategória, amint azt a későbbiekben látni fogjuk.

A Jókai-kódex összesen 35 olyan kijelentő tárgyi mellékmondatot tartalmaz, melynek állítmánya feltételes vagy felszólító módjellel ellátott ige; ebből 28 feltételes, és 7 felszólító. A feltételes módú csoport hasonlít a mai magyar kijelentő tárgyi mellékmondatához, mivel a főmondati predikátumok rendszerint ugyanúgy a mondas, közlés igéi (pl. *mond, felel*), értelmi működést jelentő igék (*eszébe vesz, kísál, tud, gondol*), vagy érzékelést, észlelést jelentő igék (*lát*), illetve ezeket az igéket a mai magyarban követheti kijelentő mód. Ezt szemléltetik az alábbi példák is:

- (14) ... frater Rufen yelennen ezebeuueue hogy ewtet az gonoz ag ellenseg meg
czaltauolna 54/18
- (15) Es monda vr ysten en neke hogy nem akarna hogy ez vilagban lennek egy balgatag
olaz 108/11

A felszólító módjelles igét tartalmazó kijelentő tárgyi mellékmondatok azonban másképpen viselkednek: a főmondati predikátumok a mai magyarban nem felszólító módú mellékmondatot szelektálnának, azonban a kontextus egyértelműen jelzi, hogy a főmondat hiányában a mellékmondat mindenképpen felszólító illokúcióval rendelkezne:

- (16) ... akarom hogy **fogagyad** ennekem **hogy** sonha valamely lelkest me **ne sercz** auagy embert sem valamely kart mendennemw allatban tenny **ne mery** 149/22
- (17) Es zent fferencz monda Attyamfya farkas en **akarom** hogy mykeppen adad nekem hytewdewt mykoron meglen valankaz varasnac capuya kewl azonkeppen yt mynd ez nepnek elewtté **agyad nekem hitedet hogy** ezeket **tarczad** es engem te erted kezesleuen **el ne hagy** 152/9

A mai magyartól való eltérés abban áll, hogy az idézett mondatok főmondati predikátumai ma kijelentő módú mellékmondatot szelektálnának annak ellenére, hogy itt valamilyen értelemben beágyazott felszólításról van szó:

- (18) Fogadd meg nekem, hogy többet nem mész/*ne menjél diszkóba!
- (19) Add nekem hitedet, hogy mostantól minden este imádkozol/*imádkozzál!

A Jókai-kódexben található 7 felszólító módú igealak közül 5 ilyen típusú modális terjedést mutat a kijelentő tárgyi mellékmondatokban.

3.5 A kérdő tárgyi mellékmondatok

A Jókai-kódexben összesen 16 kérdő illokúciójú mellékmondat állítmánya olyan ige, amely felszólító vagy feltételes módjellel rendelkezik. A kérdő mellékmondatok a főmondati tárgyi összetevőt fejtik ki. A felszólító módjelesek kisebbségben vannak: felszólító oldalon egy eldöntendő és három kiegészítendő kérdő mellékmondat áll szemben a feltételes módjeles csoport két eldöntendő és tíz megválaszolható mellékmondatával. A kiegészítendő kérdéseket kérdőszó vezeti be, míg az eldöntendő kérdések kötőszava mondatbevezetőként a *ha*, amely a mai magyar (*hogy*) *vajonnak* felel meg.

A kérdő mellékmondatok között – amellet, hogy vannak eldöntendő és megválaszolható kérdések is mindkét módjeles csoportban – elkülöníthetők olyan mondatok, melyek pusztán kérdő illokúcióval rendelkeznek, azaz ilyen szempontból nincsen szemantikai többlettartalma a mellékmondatnak, és funkciója az, hogy a propozíció címzettje eldöntendő kérdés esetén döntse el, hogy vajon a propozíció igaz-e, megválaszolható kérdés esetén pedig adja meg a kontextus számára a propozícióban

kérdőszóval megjelölt hiányzó entitást. Másképpen fogalmazva, pusztán egyszerű beágyazott kérdésről van szó. Ezt szemlélteti az alábbi példa:

- (20) Az gyermek uete ew zyuebe zorgalmast ewtett **meg kymleny houa menne** frater ferencz auagy **myt** euel **tenne** mykoron felkeluala 144/1

Látható, hogy a *megkymleni* 'kikémelelni' kérdő mellékmondatot szelektál, aminek a szerkezeti helyén két koordinált kérdő mellékmondat található, és mindkettőt kérdőszó vezet be. A beágyazott kérdéseknek itt láthatóan nincs egyéb funkciója.

Ezzel ellentétben léteznek olyan kérdő mellékmondatok is, amelyek illokúciója és kontextusbeli funkciója gazdagabb, mint amit a (20)-as példa révén észre lehet venni. A nyelvekben vannak nyelvtanilag kérdő mondatok, melyek rejtett felszólítást, engedélykérést vagy célzatot takarnak. Risselada (1990:7–9) és Dik (1997: 241–245) nyomán az ilyen jellegű kontextusbeli funkcionális többlet, színezet illokúciós konverzióknak (*illocutionary conversion*) nevezhetők. Az illokúciós konverzió lehet nyelvtani vagy pragmatikai attól függően, hogy a közlés percepciója, feldolgozása során hogyan jelenik meg a szemantikai többlet, ahogy a következő példák alapján látható:

- (21) Nyomtasd ki ezt nekem, **légysz!** felszólítás $\Rightarrow$ kérés (nyelvtani)
(22) Ez így jó, **ugye?** kijelentés $\Rightarrow$ kérdés (nyelvtani)
(23) Mondd, mit csináljak. kérdés $\Rightarrow$ parancs kérése (pragmatikai)
(24) A meccs mindjárt kezdődik. kijelentés $\Rightarrow$ javaslat (pragmatikai)

A Jókai-kódex egyes kérdő mellékmondatain úgyszintén fel lehet fedezni hasonló jellegzetességeket:

- (25) De frater Masseus **nem tudyauala myt tenne** 15/9
(26) De **nem tudomvalec mykeppen** te hozzad **yuthassak** 98/7
(27) Es **kerdlec ha** zent ewangelium tarto emberec nec valamelyc **meryen** ewangeliumy zabadsagnac ellene tenny 16/21

Az illokúciós konverziót azért fontos megemlíteni, mert a felszólító módjellel ellátott igét tartalmazó kérdő mellékmondatok mindegyike ebbe a kategóriába tartozik.

3.6 A megengedő mellékmondat

A Jókai-kódex megengedő mellékmondatai állhatnak bármilyen módban:

- (28) Es yollehet mend fenlettenek yelenseges malastual 2/13 (kijelentő)
- (29) Es yollehet legyon kewsded ez en erewksegem reze Akarom ez ewkrewt en rezemre venny 98/28 (felszólító)
- (30) Es yollehet ew benne nem voltakuolna erdelmes myuelkedetek de maga zerelm meg hyueluen ky tewt gyakarta zenteket myuelkedettetny 110/16 (feltételes)

Nyolc feltételes és nyolc felszólító módjellel ellátott ígét tartalmazó megengedő mellékmondat található a szövegben. A megengedés összetett jelentéskategória, amely tartalmazhat ellentétet, ráhagyást, illetve feltételezést vagy fonák oksági viszonyt is (Haader 2000: 522). Az egyes többlettartalmak között azonban lehet aszerint különbséget tenni, hogy míg a fonák oksági viszony esetében a mellékmondat önálló propozícióként, jelentéstanilag a kontextus adott világa szerint általában igaznak minősül, addig a feltételezés, lehetőség esetében ez nem feltétlenül így van. Ezt szemléltetik az alábbi példák:

- (31) Bár van kocsija, BKV-val jár dolgozni. fonák okság
- (32) Nem érdekel, ha a világ végére kell is elmennem. feltételezés

A (31)-es mondatban mind a főmondat, mind a mellékmondat igaznak tűnik a kontextus világa szempontjából, míg a (32)-es példa mellékmondata irreális, nem valós (hiszen a főmondati beszédidőben még nem kellett elmennem a világ végére). Ez a különbség azért fontos, mert a Jókai-kódex felszólító módú megengedő mellékmondatai mind abba a kategóriába tartoznak, amelyben a mellékmondat propozícióként jelentéstanilag nem volna igaz a kontextus adott aktuális világa szempontjából. Ez érzékelhető a (29)-es példában és az alábbi mondatban is:

- (33) Oh frater leo **yollehet** ez zerzett vakokat **vylagosohon** gewrbekett **teryezzen** ewrdewgewkewt **kyewzzen** Syketeknek hallamast santaknak yarast nemaknak **agyon** zolast es hogy megys teb negyednappy halottat felkewlt ymmar ma yryad mert meg ott synczen tekellertes vygasag 28/25

Egyértelműnek tűnik, hogy a mellékmondati predikátumok által jelzett események a főmondati beszédidőben, a kontextus aktuális világában (még) nem teljesültek. A feltételes módú megengedő mellékmondatok között viszont lehet olyan példát találni, amely a kontextus világa szerint igaz:

- (34) mert frater Peter azanneben tyztelyuala es felyuala ewtett hogy nem meruala neky ellene mondany **vollehatt** gyakorta tewle **gyewtrettettnek** 103/5

4. Módválasztás

Ebben a részben szeretnék kitérni annak a hipotézisnek az elméleti alapjaira, amelyet a következő részben fejtenék ki, és amely rávilágíthat a felszólító mód és feltételes mód alkalmazhatóságának különbségére a Jókai-kódex nyelvezetében. Ehhez először szükség van a magyar módválasztási stratégiák áttekintésére.

A mai magyarra igaznak tűnik az a megállapítás, hogy míg a kijelentő mód olyan főmondati állításokhoz vagy kijelentő propozíciókhoz kapcsolható, melyek a kontextus aktuális világa szempontjából igaznak kell, hogy tűnjenek, addig a felszólító módú mondatok esetében a propozíciók ugyanilyen szempontból nyilván nem igazak; ilyen alapon a kijelentő módú mondatokat sorolhatjuk a *reális* csoportba, míg a felszólító mondatok képezik az *irreális* kategóriát (Farkas 1992: 210; lásd még: Klemm 1931, Tompa 1962, Pataki 1984). Ezt szemléltetik az alábbi példák is:

(35) Péter tegnap hazajött. *reális*

(36) Holnap gyere haza! *irreális*

A (36)-os példa propozíciója azért nem reális, mert a beszédidőben, a kontextus aktuális világában nem igaz, hogy a mondat címzettje hazajön. Ugyanígy az irreális csoportba tartoznak a felszólító tárgyi mellékmondatok és a célhatározói mellékmondatok, hiszen a mellékmondat által leírt esemény a főmondati eseményidőben – a beszélő tudomása szerint – még nem következhetett be:

(37) Megparancsolták, hogy írjam meg végre ezt a cikket.

(38) Azért emlékeztettek, hogy le tudjam végre adni ezt a cikket.

Másképpen fogalmazva nyilvánvaló, hogy a (33)-as példában a parancs kiadása idejében a cikk még nem készült el, illetve a (34)-es példában az emlékeztetés pillanatában nem volt úton a szerkesztőhöz.

Elismerhető, hogy a reális/irreális megkülönböztetés nem magyarázza megfelelő pontossággal, hogy mely mondatokban kell kijelentő és nem kijelentő módot alkalmazni, és a lehetséges mondatípusok közötti határvonalak nem egyértelműek. Például lehetséges, hogy a mellékmondati esemény irreális, az ige mégis kijelentő módban van:

(39) János azt hazudta, hogy Marit szereti, (pedig nem is).

Tóth Enikő kutatási eredményei arra engednek következtetni, hogy univerzális szabályok nem, legfeljebb tendenciák mutathatók ki (2006a: 61-67) a reális/irreális mondatok szembeállításával e téren, ezért olyan elméleti keretet dolgozott ki a bővítményi mellékmondatok módváltására, amely a reális/irreális különbségtételen túlmutat (2006a: 78–93, 2006b): megállapítja, hogy a főmondati predikátumok veridikalitása és a mellékmondati módváltás összefügg. A következő pár sort Tóth (*ibid.*) modelljének rövid bemutatására szánom. A veridikalitás a következőképpen definiálható:

(40) **Veridikalitás**

Legyen F monadikus propozicionális funktor. F veridikális, ha $F(p) \rightarrow p$ fennáll. Egyébként F nemveridikális.

(Giannakidou 1998: 106; idézi: Tóth 2006b: 184)

Másképpen fogalmazva a főmondati predikátum akkor veridikális, ha abban az esetben, amikor a főmondat igaz, a mellékmondat mindenképpen igaz. Így például a faktív és érzékelést kifejező igék nyilvánvalóan veridikálisak:

(41) Örülök, hogy Péter megjött. *ha igaz, hogy örülök $\rightarrow$ igaz, hogy Péter megjött*

(42) Látom, hogy Péter megjött. *ha igaz, hogy látom $\rightarrow$ igaz, hogy Péter megjött*

A veridikális igék bővítményi mellékmondata rendszerint kijelentő módban van; tagadó főmondat esetén előfordulhat feltételes módú mellékmondat (pl. *nem látom, hogy jönne*), felszólító azonban nem.

A direktívák (pl. *parancsol*), az engedélyezést kifejező (pl. *megenged*), a célt kifejező (pl. *törekszik*), vagy az akaratot, vágyakozást kifejező (pl. *akar*) igék azonban nemveridikálisak, azaz a főmondat igazsága sohasem implikálja a mellékmondat igazságát:

- (43) Megparancsolom, hogy vedd fel a sapkádát.
- (44) Megengedem, hogy felvedd a sapkádát.
- (45) Arra törekedtem, hogy felvegyem a sapkádát.
- (46) Azt akartam, hogy vedd fel a sapkádát.

Nyilvánvaló, hogy a főmondati eseményidőben a mellékmondati esemény még nem történik, így akkor még nem igaz. A nemveridikálisok mellékmondatai rendszerint felszólító módban állnak.

A két nagy kategória között helyezkedik el a relatíve veridikális igék csoportja: esetükben a mellékmondati propozíció a főmondati alany szempontjából igaznak minősül, azonban a beszélő szempontjából nem feltétlenül:

- (47) Ede azt mondja/hiszi/álmodja, hogy Éva Pesten van, pedig velem van Vácon.

Ide tartoznak az episztemikus igék (pl. *hisz*), az asszertívák (pl. *mond*), illetve a fikciót kifejező igék (pl. *álmodik*). A relatíve veridikális igék bővítményi mellékmondata alapesetben kijelentő módban van, azonban tagadott vagy negatív értelmű főmondat esetén állhat feltételes (*nem hiszem, hogy jönne*) vagy felszólító módban (*kizárt, hogy jöjjön*).

Tóth (2006a, 2006b) releváns és fontos állításaival kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy bár a kijelentő és feltételes mód alkalmazhatósági határait sem az irreális/reális, sem pedig a veridikális/relatív veridikális/nemveridikális különbségtétel alapján nem lehet meghúzni, hiszen lehetnek átfedések, a felszólító mód alkalmazási területe igen pontosan elkülöníthető. Míg ugyanis a bővítményi mellékmondatokban a kijelentő mód és a feltételes mód a mai magyarban használható veridikális és relatíve veridikális főmondati predikátumok alatt is, illetve irreális és reális mellékmondati propozícióban is, addig a felszólító mód kizárólag irreális mellékmondati propozícióban fordulhat elő. A veridikalitás szempontjából kizárólag irreális mellékmondati propozíciók két módon jelenhetnek meg: vagy nemveridikális főmondati predikátumnak alárendelve, vagy pedig olyan relatíve veridikális episztemikus predikátum alatt, amely – például névszói jellegénél fogva – kizárja, hogy létezessen a beszélőtől elkülönült alany a

főmondatban, hiszen ezekben az esetekben maga a mellékmondat a főmondati alanyt fejt ki. Ezt szemlélteti a következő két példa is:

- (48) Megparancsolom, hogy vedd fel a sapkádat.
(49) a. Kizárt, hogy felvegyem a sapkámat.
b. A professzor úr *(jelenléte) kizárja, hogy átmenjünk a záróvizsgán.

A (48)-es példában nemveridikális igei predikátum alá rendelve jelenik meg a felszólító módú mellékmondat, míg a (49)-esben a *kizárt* esetében lehetetlen, hogy a beszélő szempontjából más legyen a mellékmondat igazságtartalma, mint a főmondati alany szempontjából, hiszen a főmondati alanyt a mellékmondat fejt ki, így – a főmondat negatív jelentése következtében – itt is irreális mellékmondati propozícióról van szó. A többi relatíve veridikális predikátum alatt a mellékmondat állítmánya alapesetben nem kaphat felszólító módjelet:

- (50) János azt hiszi/mondja/álmodja, hogy Péter hazajön/*hazajönne/*hazajöjjön.
(51) János nem hiszi/mondja/álmodja, hogy Péter hazajön/hazajönne/*hazajöjjön.

Ott található kivétel, amikor a mellékmondat – a már korábban említett illokúciós konverzió révén – nem feltétlenül (csak) olyan illokúcióval rendelkezik, amelyet a főmondati predikátum megkövetel; így például a relatíve veridikális főmondati predikátum alá rendelt mellékmondat kifejezhet vágyat vagy parancsot (Klemm 1931: 30; idézi: Tóth 2006a: 96), amik azonban főmondati szerepben is megkövetelnék a felszólító módot:

- (52) Nem evett még borscslevest, és nem is tudja elképzelni, hogy valaha egyen.

Mindenesetre itt is látható, hogy a mellékmondati propozíció irreális.

A veridikalitás miatti összefüggések arra is rámutatnak, hogy a mód nem pusztán az ige morfológiáján jelölt kategória, azaz nem csupán egy morfoszintaktikai jellegzetességnek tekinthető, hanem a mód strukturálisan a mondat tulajdonsága, jegye, hiszen a főmondati predikátum olyan mellékmondatot szelektál, amely rendelkezik ezzel a jeggyel (lásd még erre például: Fortuny 2008: 40-48).

A nem bővítményi, hanem szabad határozói mellékmondatok, így például a cél- vagy időhatározói mellékmondatok esetében a veridikalitás miatti összefüggések nem mutathatók ki, hiszen nem jellemző a lehetséges főmondati predikátumokra, hogy lexikai

sajátosságaik között szerepelne egy cél- vagy időhatározó kötelező szelektálása. Az időhatározói mellékmondatok (veridikalitási szempontból is) gyakorlatilag bármilyen igei predikátumot módosíthatnak, illetve maguk az időhatározói mellékmondati propozíciók elkülönítve is lehetnek a főmondati predikátum eseményidejében és a kontextus aktuális világában igazak vagy nem igazak. Ezt szemléltetik az alábbi példák:

- (53) Mielőtt a Balatonhoz érnél, áthaladsz Székesfehérváron.
- (54) Miután ezt a cikket megírtam, megparancsolom a kutyámnak, hogy jöjjön ide.
- (55) Amikor hazaértem, láttam, hogy Péter otthon van.

Az (53)-as példában a főmondathoz képest a mellékmondat utóidejű, így szükségképpen irreális. Az (54)-esben a főmondati eseményidőhöz képest az időhatározói mellékmondat eseményideje korábbi, így lehet reális, és a főmondati predikátum nemveridikális; ettől az (55)-ös annyiban különbözik, hogy a főmondati predikátum veridikális. Az időhatározói mellékmondatokhoz képest a célhatározói mellékmondatok bizonyos értelemben közelebb állnak a nemveridikális főmondati predikátumok által szelektált bővítményi mellékmondatokhoz: bár az adverbialis mellékmondatoknak a főmondati predikátum nem szolgál monadikus propozicionális funktorként, ha a célhatározói mellékmondatot változatlanul hagyjuk és a főmondat helyett egy másik főmondati predikátumhoz úgy kapcsoljuk hozzá, hogy a mellékmondat itt a főmondati predikátum bővítményét fejtsse ki, nyilvánvalóvá válik, hogy az egyébként célhatározói mellékmondatként működő szerkezet áttemelését követően csak nemveridikális állítmány alá rendelve maradhat nyelvtanilag helyes. A célhatározói mellékmondat azért is alkalmas erre, mert kötőszava megegyezik a bővítményi mellékmondatokéval. Azt elfogadom, hogy ezáltal szigorúan véve új mondat keletkezik, azonban ez a teszt mégis élénk tárhatja azt a párhuzamot, amely segít rávilágítani arra, hogy miért áll felszólító módban a célhatározói mellékmondat állítmánya, és az időhatározói mellékmondaté miért nem. Ezt szemlélteti a következő példa:

- (56) Azért szóltak nekem, [hogy ne késsem le a leadási határidőt].
- (57) *Örültek/látták/azt hitték/elújságolták egymásnak/azt álmodták,
[hogy ne késsem le a leadási határidőt].
- (58) Megparancsolták/arra törekedtem/azt akartam,
[hogy ne késsem le a leadási határidőt].

Amint látható, szerkezetileg és morfoszintaktikailag ugyanaz a beágyazott mellékmondat található mindhárom mondatban: az (56)-osban célhatározói mellékmondatként, az (57)-esben és az (58)-asban pedig bővítményi mellékmondatként. Azonban amíg a felszólító módú mellékmondat célhatározói mellékmondatként és nemveridikális predikátum bővítményi mellékmondataként is rendben működik, addig nemveridikális és relatíve veridikális predikátum mellékmondataként elfogadhatatlan. Az is látható, hogy az (56)-os és (58)-as példában a mellékmondati propozíció irreális a főmondati eseményidő és a kontextus aktuális világa szempontjából.

5. Nyelvi változás

A 3. részben bemutattam a Jókai-kódexben gyakrabban előforduló olyan mellékmondat-típusokat, amelyek feltételes vagy felszólító módjellel ellátott igét tartalmaznak, a 4. részben pedig áttekintettem a mellékmondati igemódválasztás egy lehetséges magyarázatát. A Jókai-kódex nyelve és a mai magyar nyelv közötti legnyilvánvalóbb különbség az, hogy míg egyes ómagyar mellékmondat-típusokban használható volt a feltételes mód is, így például időhatározói, célhatározói vagy felszólító és kijelentő tárgyi, illetve kérdő mellékmondatokban, mára a feltételes mód szerepét átvette más mód, így például időhatározói mellékmondatokban a kijelentő mód, felszólító tárgyi mellékmondatokban pedig a felszólító mód.

Nem lehet eltitkolni, hogy a Jókai-kódex esetében erős korreláció mutatkozik a forrásszövegen belüli eredeti latin igeidő és az ómagyar igemód között: ha a coniunctivus praeteritumot nem kijelentő móddal fordították, ahogyan például egyes időhatározói mellékmondatokat (ld. 3. táblázat), esélyes volt, hogy a latin coniunctivus praeteritum igealak feltételes módjellel, míg a coniunctivus praesens igealak felszólító módjellel jelent meg a magyar fordításban. Amint már korábban említettem, E. Abaffy Erzsébet ezt a jelenséget egyértelműen latinizmusként állítja be (1992: 170-177). Ettől függetlenül el kell ismerni, hogy a feltételes mód ilyen alkalmazása is nyelvtanilag helyes kellett, hogy legyen, hiszen a feltételes mellékmondatok száma (a feltételes mellékmondatok nélkül 299 db) messze meghaladja a felszólító mellékmondatokét (121 db), és teljesen valószínűtlen, hogy 299-szer következetesen hibázott volna a fordító és agrammatikus nyelvtani alakokat használt volna.

Egyetértek E. Abaffy Erzsébet azon megállapításával, hogy „a fordítási gyakorlatban kialakult egy szabályrendszer” (1992: 173), amely a coniunctivus praeteritum és praesens alakok fordítására vonatkozott. Azonban azzal nem értek egyet, hogy ez a

szabályrendszer „bizonyos típusú mellékmondatokban a latinnak megfelelő feltételes mód jelen időt ír elő” (*ibid.*), hiszen a latinban nincsen feltételes módjel, a feltételes mondatokat indicativusszal vagy coniunctivusszal fejezik ki, és a coniunctivus praeteritum imperfectum kifejezhet jelen idejű *irrealis* feltételt és múlt idejű *potentialis* feltételt. A feltételes mód széles körű alkalmazhatóságának eredetét, a mai magyarhoz viszonyítva sokkal tágabb megjelenésének okait azonban vagy a latin és a magyar érintkezésében lehet megtalálni, vagy nem; ezt a mostani tudásom szerint a korai nyelvemlékek alapján nem lehet egyértelműen bizonyítani, sem cáfolni.

A nyelvi változás feltérképezéséhez viszont fontos tény, hogy a Jókai-kódex nyelvezetében a feltételes módú mellékmondatok lehettek reálisak és irreálisak, azaz a kontextus aktuális világa számára igazak vagy nem igazak, illetve megjelenhettek veridikális, relatíve veridikális és nemveridikális főmondati predikátumok alá rendelve is:

- (59) Ew es mykoron nemy napon egyenbe mennenek lata zent ferencznek Arczaya elewt egy zepsegew kerestett elewt menny 61/22
- (60) Es monda vr ysten en neke hogy nem akarna hogy ez vilagban lennek egy balgatag olaz 108/11
- (61) es mene az helyre holott vala frater Bernald hogy zolnanak ewzue ysteny myuelkedettrewl 9/4
- (62) Azert masod estendewben engede hogy frater Bernald elmenne zent Jakabhoz 14/1

Az (59)-es példában az időhatározói mellékmondat reális. A (60)-as példában az *akar* nemveridikális, így a mellékmondat irreális; a (61)-es példában a célhatározói mellékmondat irreális, míg a legalsó, tárgyi mellékmondat főmondati predikátuma (*engede*) nemveridikális.

Mindez nem mondható el a felszólító módú mellékmondatokról: nincs felszólító módú időhatározói mellékmondat, hiszen ez a mellékmondat-típus veridikálitás szempontjából nem értékelhető, és a főmondathoz képest az elő- és egyidejű mellékmondat reális; korábban már említettem, hogy a felszólító módú kijelentő tárgyi, kérdő és megengedő mellékmondatok bizonyos értelemben mind problémásak és különlegesek, hiszen az illokúciós konverzió, illetve a komplex jelentéstani többlettartalom miatt mind irreálisak. Ilyen alapon megállapítható, hogy a magyar felszólító mód egyik jellegzetessége az, hogy kontextuálisan irreális mondatokban szerepel.

Ha elfogadjuk E. Abaffy Erzsébet (1992: 172) azon hipotézisét, hogy a feltételes mód alkalmazása a latin hatására jelent meg a magyarban, a nyelvi változás már

nyilvánvalóan a Jókai-kódex létrejötte előtt bekövetkezett, hiszen produktív használatról van szó. A fordítási konvenció így azért jöhetett létre, mert a fordítók gyakran láttak nem kijelentő módú alakokat a forrásnyelvben, és ezt a jellegzetességet vissza akarták adni a célnyelvben. A felszólító mód elérhető volt azokban az esetekben, amikor kontextuálisan irreális mondatban szerepelt coniunctivus és jelen időben volt az igealak. A coniunctivus praeteritumnak megfelelő felszólító mód múlt ideje (-*tt+legyen*) azonban a Jókai-kódexben nem igazán jelenik meg; ha a fordító – a már említett konvenció alapján – itt meg akarta tartani a célnyelvben, hogy nem kijelentő módban állt az igealak, csak a feltételes mód maradt. A feltételes mód esetében nem volt olyan megszorítás, mint a mai magyarban, hiszen nemveridikális főmondati predikátum alá rendelten is megjelenhetett. Ha kontextuálisan reális mondatban akarta a fordító visszaadni, hogy a forrásnyelvben az ige nem kijelentő módban áll, kizárásos alapon úgyszintén már csak a feltételes mód volt elérhető.

A mai magyartól való eltérés a fentiek fényében megközelíthető olyan szempontból is, hogy nem a felszólító mód alkalmazhatósága növekedett meg, hanem a feltételes mód területe csökkent le, ugyanis ma már nem jelenhet meg például olyan mellékmondatokban, amelyek nemveridikális főmondati predikátum alatt helyezkednek el (pl. felszólító tárgyi mellékmondat), vagy amelyek ezekkel párhuzamosak (pl. célhatározói mellékmondat). A feltételes mód úgyszintén teret veszített a kontextuálisan reális mondatoknál, hiszen kiszorult az elő- és egyidejű (reális) időhatározói mellékmondatokból. A módváltást úgyszintén megváltoztatta, hogy tradicionálisan a felszólító mód területének tartott típusokon belül megjelent a kötőmód (Turi 2009).

A bővítményi mellékmondatokban felfedezhető kontrasztot a következő két táblázat foglalja össze:

7. táblázat: az igei predikátumok a mai magyar bővítményi mellékmondatokban

Predikátum	Példa	Veridikalitás	Pozitív	Negatív
Faktív	<i>örül</i>	veridikális	kijelentő mód	kij/felt
Érzékelést kif.	<i>lát</i>	veridikális		kij/felt/felsz
Episztemikus	<i>hisz</i>	relatív veridikális		kij/felt
Asszertívák	<i>mond</i>	relatív veridikális		
Fikciót kif.	<i>álmodik</i>	relatív veridikális		
Direktívák	<i>parancsol</i>	nemveridikális	felszólító mód	
Engedélyezést, tiltást kifejező	<i>megenged</i>	nemveridikális		
Célt, hajlandóságot kif.	<i>törekszik</i>	nemveridikális		
Akaratot kif.	<i>kíván</i>	nemveridikális		

(Tóth 2006a, 2006b alapján)

8. táblázat: az igei predikátumok a Jókai-kódex bővítményi mellékmondataiban

Predikátum	Példa	Veridikalitás	Pozitív	Negatív
Faktív	<i>örül</i>	veridikális	kijelentő mód	N/A
Érzékelést kif.	<i>lát</i>	veridikális		
Episztemikus	<i>hisz</i>	relatív veridikális	kijelentő/ feltételes	kij/felt/felsz
Asszertívák	<i>mond</i>	relatív veridikális		kij/felt
Fikciót kif.	<i>álmodik</i>	relatív veridikális		N/A
Direktívák	<i>parancsol</i>	nemveridikális	felszólító mód/ feltételes mód	
Engedélyezést, tiltást kifejező	<i>megenged</i>	nemveridikális		
Célt, hajlandóságot kif.	<i>törekszik</i>	nemveridikális		
Akaratot kif.	<i>kíván</i>	nemveridikális		

Hivatkozások:

- Dik, S.C. 1997. *The Theory of Functional Grammar. II. Complex and Derived Constructions*. Mouton de Gruyter.
- Dömötör Adrienne. 2006. Régi magyar nyelvemlékek. Akadémiai. Budapest.
- E. Abaffy Erzsébet. 1992. Az igemód- és igeidő-rendszer. In: Benkő Loránd szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/1*.
- Farkas Donka. 1992. Mood Choice in Complement Clauses. *Approaches to Hungarian* 4: 207-225.
- Fortuny, J. 2008. *The Emergence of Order in Syntax*. John Benjamins. Amsterdam.
- Klemm, A. 1931. A magyar igealakok használata. *Magyar Nyelv* 27: 25-31.
- Giannakidou, A. 1998. *Polar Sensitivity as (Non)Veridical Dependecy*. John Benjamins. Amsterdam.
- Haader Lea. 2000. Az alárendelő összetett mondatok. In: Keszler Borbála szerk. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 477-534. o.
- Haader Lea. 2010. Történeti táj leíró ecsettel. Kézirat. MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Pataki, P. 1984. A francia subjunctif és a magyar kötőmód. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV*: 207-218.
- Renzi, Lorenzo. 2007. Presentazione della grammatica dell'italiano antico. *Laboratorio sulle Varietà Romanze Antiche* 1: 1-8.
- Risselada, R. 1990. Illocutionary Function and Functional Illocution. *Working Papers in Functional Grammar*. University of Amsterdam.
- Salvi, Giampaolo és Lorenzo Renzi (szerk.) 2010. *Grammatica dell'italiano antico*. II. Mulino. Milano.
- Tompa J. (szerk.) 1962. *A mai magyar nyelv rendszere II. Leíró nyelvtan. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tóth Enikő. 2005. Az alárendelt mellékmondatbeli kötő-, ill. felszólító módról. *LINGDOK* 4: 181-200.
- Tóth Enikő. 2006a. *A Semantic Approach to Mood Choice in Complement Clauses with Special Reference to Hungarian*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Tóth Enikő. 2006b. Az alárendelt mellékmondatbeli módválasztásról. *LINGDOK* 5: 181-200.
- Turi Gergő. 2009. Kötőmód a mai magyar nyelvben. *Argumentum* 1: 3-42.
- Wacha Balázs. 1995. A mondat szórendje. In: Benkő Loránd szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 155-209. o.

Kántor Gergely

1144 Budapest, Gvadányi utca 44-46 8/207

kantorg222@gmail.com